

Gábor Tolcsvai Nagy (2005): *A Cognitive Theory of Style*. Metalinguistica 17. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. 162. lap.

Tolcsvai Nagy Gábor *A Cognitive Theory of Style* című könyvében olyan komplex stílusértelmezési modellt fejt ki, amelynek révén a stílus jelensége összetettségében ragadható meg. A szerző korábbi, elsősorban magyar nyelvű stilisztikai, kognitív nyelvészeti, szövegtani munkái már megelőlegezték ezt az összeggést: szemléletének egységes és áttekinthető formába öntését.

Az elsősorban a Langacker és Lakoff nevéhez fűződő kognitív nyelvészet elvein alapuló elmélet a teljes modell megalkotásában érvényesíti a pragmatika, a szövegtan, a Halliday-féle funkcionális nyelvészet, a szociolingvisztikai variációelmélet és az irodalmi hermeneutika eredményeit is.

A kognitív szemlélet több szempontból is eredményes lehet a stílus jelenségének értelmezésében: egyrészt azért, mert a stílust meghatározó tényezők közül a cselekvésről, a szituációról, a kontextusról az anyanyelvi beszélőnek a kognitív pszichológia és a kognitív nyelvészet prototípusának megfelelően típusismeretei vannak, másrészt pedig a stílus megformálásának a módja, a szöveg struktúrája is kognitív folyamatok eredményeként jön létre, és azok eredményeként értelmeződik.

A kötet átláthatóan tagolódik öt nagy fejezetre, alfejezetekre és egy összegzésre: a fejezetek és alfejezetek címei már önmagukban is megmutatják a teljes stílusmodell összetevőit, azaz a stíluselmélet vázlatát.

Az első fejezet (*Grounding the notion of style*) hat alpontra bontva mutatja be a stílus fogalmának korábbi és mai értelmezési lehetőségeit, kifejtve már azokat az alapelveket is, amelyek ebben a kognitív stíluselméletben szerepet játszanak. A szerző Sandig (1986) nyomán a stílus népi kategorizációjából indul ki, rámutatva arra, hogy a beszélők naiv ítéletei olyan szempontokat jelenítenek meg, amelyek a verbális interakció kognitív modelljében is helyet kapnak. Áttekinti a stílus jelenségére való tudományos reflektálás történetét, a régi görögöktől egészen a későmodern és posztmodern korig, majd felvázolja azt a változást, amely a nyelvészeti stíluselméletekben bekövetkezett a strukturalizmusnak a standarhoz viszonyító, a tartalmat és a formát élesen szétválasztó, a nyelv történetiségét és interakciós jellegét figyelmen kívül hagyó szemléletétől, a pragmatika, a diszkurzuselmélet, a regiszterelmélet, a szociolingvisztika és a szövegtan eredményeinek beépítésével a mai komplexebb stílusértelmezésekig. E változás eredményeképpen a stílusról alkotott jelenlegi elméletek a stílust olyan komplex jelenségként határozzák meg, amely függ a nyelvi rendszer „belső” tényezőitől, másrészt pedig olyan „külső” tényezőktől is, mint a cselekvés típusa, a szituáció vagy a kontextus.

A stílusértelmezési lehetőségek bemutatása után a kognitív nyelvészet alapvető sajátosságait vázolja fel a szerző, elsősorban Langacker és Lakoff nyomán összegzi ennek a szemléletmódnak azokat a sajátosságait, amelyeknek a stílus megközelítésében is fontos szerepük lehet. A kognitív nyelvészet eddig főként a kisebb szemantikai struktúrák leírásának apparátusát dolgozta ki, ezért Tolcsvai Nagy úgy látja, hogy a kognitív stíluselméletnek ezeket a szemantikai, illetve a pragmatikai és diszkurzív tényezőket egységes elméleti keretben kell egyesítenie.

Az előző alfejezetek tanulságaira építve az ötödik azt foglalja össze, hogy hogyan értelmezhető kognitív keretben a stílus fogalma. A stílus egyik alapfeltétele a nyelvi variabilitás, a kognitív szemlélet ezt a jelentés felől közelíti meg: a különböző nyelvi kifejezések alkalmasak arra, hogy a világ dolgait különböző módokon, különböző szempontokból konstruálják meg. Langacker elméletében a megkonstruálás csak az ábrázolásra terjedt ki, Tolcsvai Nagy munkájának újdonsága és eredménye, hogy ezt a felfogást kiterjeszti a stílusra is. Az előtér-háttér viszonylat igen fontos szerepet kap a kognitív szemléletben: a dolgokat nem pusztán önmagukban ismerjük meg, hanem más dolgok háttére előtt. A szerző a stílus szempontjából is alkalmazza ezt a felfogást: értelmezése szerint egy nyelvi kifejezésnek más hasonló funkciójú kifejezések háttére előtt lehet stílushatása.

A hatodik alfejezet az előzetesét nyújtja a könyvben kifejtett teljes stílusmodellnek, bemutatta a stílus komplexitásának megközelítésében érvényesített három aspektust: a nyelv stilisztikai lehetőségeit, a szociokulturális tényezőket és a stílusstruktúrát.

A könyv második, legterjedelmesebb fejezete (*The stylistic potential of language*) a nyelvtan néhány alapvető jelenségét mint a nyelv stíluslehetőségeit tárgyalja, elsősorban a névszók, az igék, a tagmondatok, a metaforák és a retorikai alakzatok jelentésszerkezetére összpontosítva. Az egyes jelenségeket bemutatva a szerző először vázolja azok alapvető kognitív értelmezését, majd szépirodalmi szövegrészletek, főként Joyce-művek részleteinek elemzése révén világít rá arra, hogy milyen esetekben játszhatnak szerepet ezek a tényezők a szöveg stílusában. A főnevek, igék, mondategységek és mondatok esetében a lehetséges stílushatásokról szólva Tolcsvai Nagy elsősorban a nem prototipikus, nem szokásos előfordulásokat és megvalósulásokat veszi számba. Ezen a ponton némi ellentmondás érzékelhető: hiszen a nem szokásos megvalósulások hangsúlyozódnak, holott a megszokott formáknak épp a begyakorlottság miatt lehet semleges stílushatásuk a stílusszerkezetben.

A metafora elmélete kiemelt jelentőségű a kognitív nyelvészet történetében (vö. Lakoff–Johnson 1980). A metafora ebben a felfogásban két szemantikai szerkezet közötti leképezés, a metaforikusság alapvetően meghatározza a nyelv reprezentáló képességét. Lakoff és Turner (1989) a művészi metaforákat vizsgálva már ennek az általános szemantikai struktúrának a stíluslehetőségeivel is foglalkoztak, elképzelésük szerint az általános érvényű metaforák egyes szemantikai műveletek: kiterjesztés, kidolgozás, rákérdezés és komponálás révén válnak poétikussá. Tolcsvai Nagy továbblépve ezen a szemléleten úgy látja, hogy a metaforák stilisztikai szerepét olyan különböző fokozati jellegű sajátosságok határozzák meg, mint például a forrás- és a céltartalmak konvencionáliságának mértéke vagy a forrás és a cél közötti szemantikai távolság, és mivel a szerző mindig a szövegértelmezés felől közelíti meg a stílus jelenségét, nemcsak a metaforák összekapcsolását, hanem a szövegbe épülésük mértékét is figyelembe veszi.

A blending jelenségét, amelynek során két mentális tér egy generikus tartomány elvei szerint összekapcsolódva, létrehoz egy negyedik tartományt, a blendet, Tolcsvai Nagy érzékletesen, ábrákkal is szemléltetve mutatja be. A szemléltetéshez a *head of department* konvencionális kifejezést választja példaként, majd a stílushatás lehetőségeinek érzékeltetése érdekében egy költőibb kifejezést is (*chaosmos*) is értelmez, kifejtve azt, hogy a blendingben a bemenetek közötti konceptuális távolság, a kivetítések mennyisége, a blend koherenciája és szokatlanságának mértéke is fontos potenciális tényező a stílus számára.

A retorikai alakzatok kognitív értelmezését céljaul kitűző alfejezet egy addíció és egy hyppalagé elemzése révén mutat rá a hagyományos retorikai felfogás átértelmezésének szükségességére.

A nyelv stilisztikai lehetőségeiről szólva Tolcsvai Nagy természetesen nemcsak alkalmazza a kognitív nyelvészet eredményeit, hanem a stílus szempontjából tovább is gondolja őket. A szerző elemzése igazolja azt, hogy minden nyelvi jelenség egy összehasonlítási folyamat révén rendelkezhet stílusértékkel.

A stílus összetettségét Tolcsvai Nagy elmélete három komplex mátrix révén közelíti meg, amelyek közül a stílus szociokulturális összetevőivel a kötet harmadik fejezete foglalkozik. A szociolingvisztikai és egyéb értékek már Langacker felfogásában is szerepeltek, hogy bár kevésbé központi

helyzetben, mint a szójelentés, de ezek a tényezők is mindig hozzátartoznak egy-egy kifejezés jelentésmátrixához. Tolcsvai Nagy stílusmodelljének egyik fő eredménye a szociokulturális tényezők dinamikus és a releváns összetevők mindegyikét érvényesítő bemutatása. A nyelvi interakció során érvényesülő szempontok kognitív feldolgozásából eredeztetve a stílus szociokulturális tényezőiként öt kognitív tartományt jellemez: a magatartás, a szituáció, az érték, az idő és a nyelvváltozatok tartományát. Ezek a tartományok kontinuumokat alkotnak, és különböző, nem éles határokkal elválasztott altartományokra oszlanak.

A szerző négy tartományban beszél közömbös altartományról, és úgy véli, hogy a közömbösként megértett nyelvi kifejezések esetében nincs szükség más nyelvi kifejezésekkel való összehasonlításra, vagyis az aktuális megértésben a háttér üres. A kognitív felfogást érvényesítve azonban véleményem szerint egy olyan értelmezési lehetőség is elképzelhető, amely szerint a közömbös nyelvi elem éppen a hasonló funkciójú, nem közömbös nyelvi elemek előterében nyerheti el stilisztikai szerepét.

Az egyes tartományok Tolcsvai Nagy modelljében parallel disztribúciójúak, vagyis egyes altartományaik tipikusan együttesen fordulnak elő: a könyv érzéketes példái és áttekintő táblázatok révén mutatja be ezeket az együttlőfordulásokat, például azt, hogy ha egy nyelvi jelenség a magatartás mentén közömbös, akkor általában a többi tartományban is az, vagy ami a magatartás tartományában familiáris, az a szituáció szempontjából általában informális, az érték tekintetében pedig értékmegvonás jellemzi. Ezek az együttljárások teremtik meg a bizalmas, a közömbös és a választékos protostílusokat.

Tolcsvai Nagy könyvének egyik módszertani értéke az, hogy a szociokulturális tényezők szerepét a stílusulajdonításban tesztek segítségével is megvizsgálja. A magyar stilisztikai kutatásokban úttörőként két napihír szavait és kifejezéseit helyeztette el adatközlőivel a fent említett tartományok altartományaiiban. A kötetnek ez a részlete azért tekinthető lényegesnek, mert a beszélői és hallgatói stílusulajdonításokhoz lehetetlen közvetlenül hozzáférni, és így az azonos szöveghez rendelt különböző stílusulajdonítások és különbségeik problémája csak empirikus kutatások révén oldható föl.

A stílus mindig a szövegértelem összetevője, az egyes nyelvi kifejezések is a szövegegészben nyerik el szerepüket a nyelvi interakció folyamatában, ezért a stílus megközelítésének lényeges része a negyedik fejezetben (*Style and text*) tárgyalt stílusstruktúra. A kognitív nyelvészet nagy jelentőséget tulajdonít a nyelv folyamatjellegének: a stíluszserkezet elválaszthatatlan a szövegalkotói és szövegmegértői műveletektől. A szöveg stílusstruktúrája magában foglalja a stilisztikailag előtérbe helyezett elemek közötti viszonyokat, ezen elemek és a koherenciát megteremtő tényezők közötti viszonyokat, valamint ezen elemek és a stílustípus közötti viszonyokat egyaránt.

A stílusstruktúra jelenségének bemutatására Tolcsvai Nagy különböző szövegeket elemez, többek között bemutatja az előző fejezetben vizsgált napihírek stíluszserkezetére, heterogenitására, illetve homogenitására vonatkozó befogadói megállapításokat, hangsúlyozva azt, hogy a két szövegben eltérő módon működő szociokulturális tényezők jelentős hatással vannak a teljes szövegek mint komplex struktúrák eltérő értelmezésére is.

A stílusmodell minden összetevőjét érintve utal rá a szerző, hogy a stílus kognitív elmélete nem dolgozható ki a beszélő és a befogadó stílusról való tudásának modellezése nélkül, ezért az ötödik fejezet (*Style in verbal interaction*) a verbális interakció dinamizmusának és a beszélő/befogadó stilisztikai tudásának leírásával egészíti ki az eddigi megközelítéseket. Egyszerű és mégis szemléletes ábrák mutatják be a beszélő és a befogadó különböző stíluszserkéhez való viszonyulását. Az interakcióban részt vevők nyelvi horizontja fedheti egymást annyira, hogy azonos módon ítéljenek meg egy stílusjelenséget, de előfordulhat az is, hogy e horizontok eltérése miatt különbözően értékeljenek egy-egy sajátosságot. Tolcsvai Nagy Gábor a napihírekre vonatkozó tesztek eredményei alapján megkülönbözteti a stílusulajdonítás és a stílus hatás fogalmát: a stílusulajdonítás nyelvi és szociokulturális ismeretek alapján történő kategorizálás, a stílus hatás pedig az ennek hatására létrejövő mentális állapot.

Az irodalmi szöveg kiemelt szerepet tölt be a stílus értelmezésének hagyományában; a kognitív elmélet fényében a szépirodalom stílusának kérdései alapvetően azonosak a mindennapi szövegekével, és csak néhány sajátosságban térnek el attól, ilyen például a befogadás módja, a stílusrendszer összetettebb és kiterjedtebb volta, a nyelv stíluslehetőségeinek intenzívebb érvényesülése és ezáltal a megértéshez szükséges nagyobb mentális erőfeszítés.

Tolcsvai Nagy Gábor munkáját egy új stíluselmélet tömör szintézisének is tekinthetjük, angol nyelvű publikálása pedig azért lehet igen lényeges tényező, mert a kognitív nyelvészet térnyerése ellenére nem született még átfogó kognitív stíluselmélet, ez a szemlélet eddig elsősorban a kognitív elvek elemzésekben való alkalmazásában jelent meg (vö. Semino–Culperer 2002), e kötetnek a Metalinguistika sorozatában való kiadása pedig lehetővé teheti azt is, hogy a munka azonnal részévé váljon a nemzetközi stilisztikai diskurzusnak.

SZAKIRODALOM

- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors We live By*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George–Turner, Mark 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago, University of Chicago Press.
- Sandig, Barbara 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- Semino, Elena–Culperer, Jonathan (eds.) 2002. *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins.

Domonkosi Ágnes